

Over de uitslag van twee enquêtes op het Overijsselse platteland

Zoals u weet is mij de taak toegewezen u iets te vertellen over de uitkomsten van de enquête, die bij gelegenheid van dit dubbele jubileum onder de leden van beide verenigingen is gehouden. Ik neem aan dat de inhoud van de vragen u allen bekend is. De mogelijkheid bestond aan de antwoorden op de gestelde vragen nog een commentaar toe te voegen. Velen hebben daarvan, soms zeer uitvoerig, gebruik gemaakt. Deze commentaren waren vaak zeer interessant en droegen bij tot een verlevendiging van het beeld, dat uit de cijfers werd verkregen. De beantwoording van de vragen is bijzonder goed geweest. We mogen wel aannemen, dat de antwoorden een betrouwbaar beeld geven van de mening van de leden van de O.L.M. en van de Bond van Plattelandsvrouwen over de verschillende vraagpunten die aan de orde werden gesteld.

Volgens het programma, dat u in uw bezit heeft, wordt verondersteld, dat ik met betrekking tot de enquête iets als een balans zal geven. Als men bij dit woord balans denkt aan het op tafel leggen van alle gegevens om deze dan nauwkeurig tegen elkaar af te wegen, dan moet ik u teleurstellen. Ik zal dat niet doen, eenvoudig omdat het niet kan. Als u de stapels papier met duizenden cijfers, die de computer netjes aan ons heeft voorgelegd, zou zien, dan zou u dat direct duidelijk zijn. Ik kan niet meer doen dan een aantal opmerkelijke uitkomsten uit de massa van het materiaal naar voren halen om die nader met u te bespreken en tot iets van een beeld te verwerken. Misschien dat het later mogelijk zal zijn een ietwat uitvoeriger en meer systematisch verslag te geven, dan nu in de tijd die mij ter beschikking staat, mogelijk is.

In de eerste plaats als inleidende opmerking iets over de uitkomsten als geheel. Degenen, die aan de enquête hebben meegedaan zullen zich herinneren, dat bij veel vragen waarbij ze over iets hun oordeel moesten uitspreken, ze de keuze hadden tussen vier antwoordmogelijkheden, n.l. "helemaal eens", "tamelijk eens", "tamelijk oneens" en "helemaal oneens", dat alles naar aanleiding van een bepaalde uitspraak die in de vraag werd gedaan. Dit soort van vragen met een keuzemogelijkheid uit dergelijke antwoorden worden bij sociologische onderzoekingen nogal veel gebruikt. Als men dan, wanneer men de vragenlijsten weer binnen krijgt, de antwoorden optelt, dan blijkt in de regel, dat men sterk geneigd is een enigszins gematigd antwoord te geven. Men is het meestal niet helemaal eens en ook niet helemaal oneens, maar blijft er ergens tussen in. Men spreekt liefst geen al te felle en harde oordelen uit, men wikt en weegt een beetje en blijft graag ergens om het midden schommelen. Toen ik nu de uitkomsten van de enquête onder O.L.M.-leden wat nader begon te bekijken viel mij direct op, dat deze regel in dit geval niet opgaat.

Men neigt in zijn uitspraken vrij sterk tot uitersten. Men streept bij voorkeur het "helemaal eens" of het "helemaal oneens" aan en de gematigde antwoorden, met name "tamelijk oneens" komen naar verhouding weinig voor. Wat moeten we hiervan denken? Men moet natuurlijk niet te snel zijn met zijn oordeel, maar deze felle wijze van uitdrukking van zijn mening is moeilijk in overeenstemming te brengen met het beeld, dat men zich van oudsher van de boer heeft gemaakt. Rustig en voorzichtig in zijn oordeel, zich het liefst niet bloot geven en vooral geen tegenstellingen scheppen, dat behoort zo tot de opvatting, die men in de regel nog heeft over de wijze, waarop de boer zijn mening uit. Het totale beeld van de uitkomsten van de enquête, zoals ik dat juist vermeldde, lijkt daar niet meer op. Nu kan men opmerken, dat in het algemeen in onze huidige maatschappij de toon feller en de tegenstellingen heftiger zijn geworden en dat ook de plattelandswereld hierdoor is geïnfecteerd. Deze verklaring lijkt mij echter maar een deel van de waarheid te onthullen. Het is, dunkt me, niet te ontkennen en ik meen dat straks ook nog nader te kunnen aantonen, dat de boer van de O.L.M. met zijn gevoelens bijzonder sterk betrokken is bij de maatschappelijke problemen waar hij midden in staat, zo sterk, dat de remmen, die vroeger zijn oordeel meestal bij het gematigde midden deden uitkomen, grotendeels zijn weggevallen. De eenheid van opinie binnen de dorpsgemeenschap, eens vooral in het oosten van het land kenmerkend voor de plattelandssamenleving, is hierbij blijkbaar in vele opzichten zoek geraakt. Men is niet alleen fel, maar men is het op vele punten fel oneens.

De z.g. polarisatie van de meningen, waarbij men vermoedelijk in de regel geneigd is vooral aan de steden te denken, is duidelijk ook onder de leden van O.L.M. niet afwezig. Op te merken valt hierbij, dat dit scherp uiteenlopen van opvattingen, deze neiging tot uitersten, in de antwoorden van de vrouwen niet of nauwelijks valt waar te nemen. Gedeeltelijk is dit misschien een gevolg van het verschil in de vragen. Ook elders valt echter op te merken dat vrouwen minder neigen tot felle meningsuitingen en polarisatie van opvattingen dan de mannen.

Er is met de verschillende vragen die zijn gesteld maar op bepaalde punten geprikt en de antwoorden geven zeker niet zonder meer een beeld van het denken en voelen van de O.L.M.-leden. Als we de antwoorden echter wat nader bekijken en proberen ze te ontleden, wordt toch dit beeld wat duidelijker en komt ook van de achtergronden van die polarisatie meer voor de dag. In de eerste plaats wil ik u, in verband met hetgeen ik zojuist opmerkte, even wijzen op de beantwoording van één vraag, die niet dit opmerkelijke polarisatie-verschijnsel vertoont. Het gaat om vraag 10, waarbij men in zijn antwoord moest aangeven of men vond dat de overijsselse boer al of niet in zijn bedrijf voldoende

risico durft te nemen. Het gold hier dus een beoordeling van de bedrijfsvoering, waarbij niet direct actuele maatschappelijke problemen zijn betrokken. De verdeling van de antwoorden is duidelijk zoals wij het als normaal beschouwen.

Ruim 60 % van de antwoorden valt in de middenklassen (tamelijk oneens en tamelijk eens) en maar ongeveer 35 % op de uitersten. Het is dus blijkbaar niet zo, dat de overijsselse boeren nu mensen zijn of zijn geworden, die altijd neigen tot uitersten in hun standpunten. Wanneer men hun iets vraagt over zaken, die met de dagelijkse gang in hun bedrijf te maken hebben, geven ze de voorkeur aan een enigszins neutrale middenpositie van "het kan vriezen en het kan dooien". Men vindt blijkbaar dat het met dat risico nemen wel gaat en voelt zich niet gedrongen tot sterk positieve of negatieve antwoorden. Op nog één uitzondering na - waarover straks - ligt bij de rest van de antwoorden op de vragen van dit soort de verhouding juist andersom. Bijna steeds vormen de naar het uiterste neigende antwoorden (helemaal eens of helemaal oneens) de meerderheid, zo ongeveer 60 tot 65 % en de gematigde antwoorden duidelijk de minderheid, 30 tot 35 %. Soms ligt de nadruk op het helemaal eens, soms op het helemaal oneens. Meestal komt het "tamelijk oneens" dat blijkbaar als het min of meer neutrale antwoord geldt er het laagste uit.

Maar waarover hebben de boeren zich in de enquête wél heftig uitgelaten. Waarmee zijn ze blijkbaar sterk bezig. Een eerste antwoord hierop geeft de vraag over inkomenstoelagen, waarin werd gevraagd of de O.L.M. meer activiteiten hiervoor diende te ontwikkelen. Ongeveer 54 % bleek het hiermee eens te zijn en ongeveer 19 % tamelijk eens. Maar toch nog ongeveer 15 % was het hiermee geheel oneens. Blijkbaar staat de zaak van het inkomen van de boeren in het middelpunt van hun belangstelling. Het is zeer duidelijk - en dat is trouwens niets nieuws - dat zij dit onvoldoende en vermoedelijk zeer onvoldoende vinden. Het opvallende echter is dat blijkbaar de grote meerderheid niet meer gelooft, dat men er door eigen kracht, door verhoging van de produktie en door verlaging van de kosten uit zal kunnen komen. Ook van een gunstige ontwikkeling van de prijzen verwacht men blijkbaar geen heil meer. Men ziet voor het grootste deel alleen nog maar een oplossing in een rechtstreekse hulp van de kant van de overheid, in de inkomenstoelagen dus. Men kan natuurlijk over deze opvatting verschillend oordelen. Men kan het bedenkelijk vinden, men kan het ook zien als een logische houding in de bestaande maatschappelijke situatie. Het feit is echter, dat deze opvatting volkomen afwijkt van hetgeen enige tientallen jaren normaal was. Rechtstreeks bij de overheid aankloppen gold toen nog haast als een schande in de boerenwereld. Men was van mening dat de boer het als zelfstandige zelf moest klaren. Deze mening is blijkbaar nog niet dood; vandaar dat er toch nog een belangrijk percentage is, dat het met de ^{genoemde} houding blijkbaar volkomen oneens is.

De meerderheid echter denkt er anders over. Dat het hier gaat om principiële verschillen in houding en niet om het feit, dat de één toevallig wat meer behoefte heeft aan geld dan de ander, wordt waarschijnlijk gemaakt door de antwoorden op vraag zes. Daar wordt gevraagd of men vindt dat de O.L.M. zich meer moet inspannen voor investerings-subsidies. Het blijkt dan n.l. dat een niet onbelangrijk percentage dat niet te vinden is voor inkomensubsidies wel voelt voor investeringsubsidies. Meer dan 80 % blijkt die wel juist te vinden. Er zijn blijkbaar nogal wat boeren, die menen dat inkomensubsidies betekent je hand ophouden bij de regering. Dat vinden ze niet aanvaardbaar. Subsidies voor investering om een beter bedrijf op te bouwen en op deze wijze hun inkomen te verhogen, vinden ze blijkbaar eervoller en wél aanvaardbaar. Ook wat dit laatste betreft echter bestaan toch nog duidelijk scherpe verschillen van mening. Er is nog altijd ruim 10 % dat van investeringsubsidies niets wil weten, vermoedelijk voor een belangrijk deel omdat zij deze niet verenigbaar achten met hun beeld van zelfstandigheid. Men mag dus wel vaststellen, dat de kwestie van hun inkomen de boeren ongewoon sterk bezig houdt en dat de vraag hoe hierin verbetering moet worden gebracht tot scherpe verschillen van mening leidt. De meerderheid zit blijkbaar echter de vraag van de verhoging van hun inkomen zo hoog, dat zij bereid zijn daarvoor de oude opvattingen omtrent de houding van de zelfstandige tegenover de hulp van buitenaf over boord te zetten.

Maar er is meer wat de boerenwereld beroert. Dit blijkt in de eerste plaats uit de antwoorden op vraag 15, waarin wordt gevraagd of men vindt, dat Dr. Mansholt al dan niet de geschiedenis in zal gaan als een man die een grote bijdrage heeft geleverd tot de gezondmaking van de Europese landbouw. Ongeveer 62.5 % is het met deze uitspraak oneens. Hoewel ook hier in de antwoorden weer de tegenstelling, de polarisatie van de meningen spreekt, ligt toch de gehele beantwoording zeer sterk in de negatieve richting. Deze vraag over Mansholt werd ook aan de leden van de Bond van Plattelandsvrouwen gesteld. Het is opvallend, dat voor zo ver het de boerinnen onder de leden betreft, ze het met de mannen volkomen eens zijn en zelfs nog iets feller tegen Mansholt blijken te zijn dan de mannen. Er is wat dit betreft een duidelijk verschil tussen de boerinnen en de andere leden; van de andere leden had ongeveer 65 % een positieve opinie over Mansholt (helemaal eens en tamelijk eens). Dit verschil is natuurlijk te begrijpen en vermoedelijk niet onverwacht, al is het nuttig er van beide kanten eens over na te denken. Ik wil hier echter in de eerste plaats ingaan op de achtergronden van de duidelijke weerstand, die de figuur van Mansholt in de boerenwereld opwekt. Wat is hiervan de oorzaak? Mansholt heeft zich met veel zaken bezig gehouden gedurende zijn Brusselse werkzaamheden en zelfs het z.g. Plan Mansholt alléén is al een bijzonder ingewikkelde aangelegenheid. Wat is nu van al deze

activiteiten van Mansholt bij de boeren overgekomen, dat zozeer de weerstand opwekt? Het lijkt mij, dat de opmerkingen die door velen op dit punt aan hun antwoorden werden toegevoegd wel duidelijk aangegeven waar de bezwaren liggen. Men vreest van Mansholt en met name van de in het plan neergelegde beleid, dat dit zal leiden tot het verdwijnen van een zeer groot aantal bedrijven met name van het type van kleine bedrijven dat men in Overijssel veel aantreft. Dit vindt een bevestiging in het feit, dat de kleine boeren blijkens de antwoorden in het algemeen sterker anti-Mansholt zijn dan de grotere boeren. Toch is het wel waarschijnlijk, dat het plan Mansholt in dit opzicht een bevestiging is geweest van wat men zelf al vreesde, op grond van eigen ervaring en op grond van hetgeen reeds vóór het plan Mansholt in Nederland met betrekking tot de kleine bedrijven werd gezegd, geschreven en gedaan. Onze saneringsregeling is heel wat ouder dan het plan Mansholt. Waren dus de geluiden binnen Nederland reeds lang voor de kleine bedrijven niet opwekkend, ze waren toch nog meestal in min of meer algemene termen gesteld. Ze waren in de regel, noch wat de omvang van de bedrijven die men voor de toekomst noodzakelijk achtte, noch wat de tijd betreft waarop een nieuwe structuur werkelijkheid zou moeten zijn, erg precies en duidelijk. Men kon als het ware tussen hoop en vrees blijven leven. Het plan Mansholt stelde de zaken scherper, onherroepelijker en moest voor velen als een doodvonnis klinken. En juist als men tussen hoop en vrees leeft wekt zo'n definitieve uitspraak weerstand. Als men vast overtuigd is van de juistheid van eigen standpunt, neemt men het oordeel van iemand die het tegendeel beweert niet zo serieus en men kan er misschien zelfs om lachen. Als men zelf innerlijk echter al onzeker is wekt deze definitieve uitspraak van die andere verbittering en opstandigheid.

Misschien is niet iedereen in de zaal met dat wat ik zojuist heb gezegd het eens. Bij de commentaren op de vragenlijsten zijn er verschillende, waarin min of meer uitvoerig wordt betoogd, dat Mansholt het volkomen bij het verkeerde eind heeft en het kleine bedrijf wel degelijk levensvatbaar is. Ik zal hier niet ingaan op de juistheid of de onjuistheid van het standpunt van Mansholt. Dat is op het ogenblik niet mijn taak. Maar dat een zeer groot gedeelte van de boeren in feite wel aanvoelt, dat Mansholt of geen Mansholt, voor een belangrijk aantal bedrijven geen toekomst meer bestaat, laten dunkt me de antwoorden op de vragenlijsten zelf duidelijk zien. In de eerste plaats is er de vraag of men, als men zijn leven nog eens over zou kunnen doen, men opnieuw boer of tuinder zou worden. Nog geen 60 % beantwoordde deze vraag positief. 36 % zou het niet doen, ongeveer 5 % geeft geen antwoord (het hoogste percentage "geen antwoord" van alle vragen aan de boeren gesteld) en twijfelt dus. Dit hoge percentage dat niet weer opnieuw zou beginnen is schrijnend. Natuurlijk zijn

er in alle beroepen mensen die niet met hun keuze tevreden zijn, maar men mag wel aannemen, dat dit in het bijzonder bij de boeren in het verleden steeds laag was, veel lager dan 40 %. Dat thans zo velen het niet meer zouden doen, duidt er duidelijk op, dat men er geen gat meer in ziet. Men zou zich natuurlijk kunnen voorstellen, dat op zichzelf het boerenleven de mensen niet meer aan zou trekken en dat men het daarom niet meer zou willen. Wie de commentaren op de vragen leest krijgt bepaald die indruk niet. Op hetzelfde wijzen ook de antwoorden op de vraag, waarin men zijn opinie moest geven over de stelling dat "baas in eigen bedrijf" voor de boeren zo belangrijk is, dat zij daarom niet zullen overwegen om uit de landbouw te stappen. De overgrote meerderheid (ruim 70 %) was het hiermee eens. Men mag hierin een duidelijke aanwijzing zien, dat o.a. om deze reden het boer-zijn op zichzelf de mensen nog steeds aantrekt en ze op een enkele uitzondering na niet gaarne een functie elders, waar ze immers als regel geen eigen baas zullen zijn, zouden aanvaarden.

Nog overtuigender misschien dan de antwoorden op de vraag of men weer boer zou willen worden, zijn de antwoorden op vraag 11 en 13 over het éénmansbedrijf. In vraag 11 wordt gevraagd of men vindt, dat economisch gesproken een éénmansbedrijf in de naaste toekomst nog verantwoord is. Er zit in de antwoorden op deze vraag nog een duidelijk stukje polarisatie. Meer dan 20 % is het er nog geheel mee oneens, dat het éénmansbedrijf niet verantwoord zou zijn. Een belangrijk aantal wil blijkbaar deze laatste stelling van het kleine bedrijf nog niet prijsgeven. Maar bijna 60 % ziet toch voor het éénmansbedrijf voor de naaste toekomst economisch al geen heil meer. Als men zich er nu van bewust is, hoe groot het percentage éénmansbedrijven in Overijssel is, dan duidt dit reeds duidelijk aan dat men zelf in de voortzetting van vele bedrijven in de naaste toekomst géén oplossing meer ziet.

Maar nog duidelijker wordt de uitspraak bij vraag 12 waarin gevraagd wordt of men in de naaste toekomst het éénmansbedrijf sociaal nog verantwoord acht. Deze vraag stelde de boeren vermoedelijk nog meer voor de directe, persoonlijke werkelijkheid van het éénmansbedrijf. Of dit bedrijf economisch nog verantwoord was, was een principiële vraag over de toekomst van de landbouw, waar men een min of meer theoretisch antwoord op kon geven. Vraag 12 was als het ware de vraag: "Wat denkt u nu voor u zelf van het leven van een boer op een éénmansbedrijf?". En nu waren het niet meer bijna 60 %, maar bijna 70 %, die het er helemaal of tamelijk mee eens waren, dat het éénmansbedrijf niet verantwoord is. Van polarisatie is nu in de antwoorden geen sprake. Van "geheel eens" naar "geheel oneens" neemt het percentage dat het betreffende antwoord kiest steeds meer af. Een werkelijk principieel verschil van mening bestaat er over dit punt blijkbaar niet meer.

Het zou te gemakkelijk en ook niet fair zijn om uit het voorgaande de conclusie te trekken, dat de boeren van de O.L.M. het in wezen toch wel grotendeels met Mansholt eens zijn. Maar de grote meerderheid gelooft blijkbaar niet dat het zonder een grondige wijziging in de huidige structuur van de landbouw mogelijk is om uit de moeilijkheden te komen.

Vatten we nu nog eens samen, dan krijgen we het volgende beeld. De boeren vinden hun inkomen en hun sociale positie volkomen onvoldoende. Voor deze moeilijkheden een oplossing te zoeken door uit te wijken naar een ander beroep, stuit hun grondig tegen de borst. Zij zouden in overgrote meerderheid als het kon vermoedelijk gaarne boer blijven. Ze zien echter niet meer hoe dit zou kunnen. Ze voelen wel aan dat dit bij de huidige structuur van de landbouw een onmogelijkheid is. Dat verlangens die hun dierbaar zijn niet in vervulling zullen gaan, vervult velen met grote verbittering. Het leidt ook tot scherpe meningsverschillen met de minderheid, die bepaalde principes nog niet wil laten varen. De verbittering spreekt uit het oordeel over de man, die naar het gevoel van de boeren het onherroepelijke vonnis heeft uitgesproken. Hoe sterk die verbittering is, blijkt wel heel duidelijk uit de antwoorden op de laatste vraag, die ik in dit verband wil bespreken, vraag 8, aangaande het oordeel over acties op straat. Niet minder dan ruim 65 % zijn het met die acties helemaal of tamelijk eens. Ook hier bestaat een duidelijke polarisatie. Ongeveer 22 % is het er helemaal niet - en, naar men mag aannemen, principieel niet - mee eens. Maar hoe zeer de boeren zich in de sociale tang voelen genomen blijkt uit de twee derde meerderheid, die deze acties op straat aanvaardbaar vindt. Niemand had zich dat twintig jaar geleden kunnen voorstellen.

Tot zo ver mijn eigenlijke verhaal. Het is geen plezierig verhaal op een jubileumvergadering en ik had zelf liever iets anders verteld. Maar wat ik heb gedaan was niet anders dan zo eerlijk mogelijk en zonder vooringenomenheid samen te vatten en tot één beeld te verwerken wat de boeren en boerinnen voor mij op tafel hadden gelegd.

Ik wil hieraan nog wel een persoonlijk woord toevoegen. Wie geen begrip op kan brengen voor hetgeen er op het ogenblik in de nederlandse boerenstand omgaat - zoals dit o.a. spreekt uit hetgeen ik u zo juist heb meegedeeld - is onkundig of heeft geen echt menselijk gevoel. De nederlandse boerenstand verkeert vermoedelijk in de grootste crisis die hij sedert de tijd dat er van een dergelijke stand kon worden gesproken, heeft meegemaakt. Persoonlijk ben ik er echter van overtuigd, dat onze boerenstand daarboven uit zal komen. Wat hij na de oorlog heeft gepresteerd om zich aan te passen aan de enorme economische en sociale verandering die zich in de westelijke wereld heeft afgespeeld, is bewonderingswaardig. Men mag verwachten dat hij de moeilijkheden die hem nog te wachten staan,

ook te boven zal komen. Mijn persoonlijke gevoel is dat we al verder dan halfweg zijn. Ik speel niet graag voor profeet, maar ik vermoed, dat over 15 jaar de nederlandse boerenstand heel wat optimistischer tegen de toekomst aan zal kijken dan nu. De agrariërs zullen, voor zover wij dit nu kunnen zien, dan nog slechts een klein deel uitmaken van het nederlandse volk, maar eerlijk gezegd heb ik meer vertrouwen in hun toekomst dan in die van verschillende andere delen van ons volk. Ik ben er mij van bewust, dat mijn verhaal voor de dames enigszins teleurstellend is geweest. Er is betrekkelijk weinig van hun antwoorden aan de orde gekomen. Dit was in de eerste plaats een kwestie van tijd. Ik moest een keuze maken en ik meende dat hetgeen ik naar voren heb gebracht niet alleen in de belangstelling van de mannen, maar ook in die van de vrouwen, met name natuurlijk de boerinnen, leefde. Bovendien echter leende de vragenlijst voor de vrouwen en de beantwoording hiervan zich minder voor het geven van een betrekkelijk kort, duidelijk samenhangend beeld, dan die van de mannen. Gaarne zou ik echter nog eens wat gefilosofeerd hebben over de bereidheid enerzijds van de leden van de O.L.M., anderzijds van de Bond van Plattelandsvrouwen om aan de ene kant vrouwen, aan de andere kant mannen in de besturen van hun organisaties toe te laten. Eén boer, die "tegen" was - ik moet dat nog even vertellen en ik doe het voor de zekerheid maar in het nederlands - schreef in zijn commentaar: "Vrouwenraad en boekweitzaad gelukt maar één maal in de zeven jaar". Hij zal wel in zichzelf gelachen hebben toen hij het opschreef en ik zou ook wel eens willen weten of hij het aan zijn vrouw heeft durven laten lezen. Maar algemeen is zijn opvatting niet. Merkwaardigerwijs was wat de mannen betreft het aantal voor- en tegenstanders van vrouwen in de besturen van de O.L.M. vrijwel precies gelijk. Maar bij de vrouwen is het anders. Meer dan 75 % is er wel voor, dat er vrouwen in het bestuur van de O.L.M. komen. Maar voor het omgekeerde, dus mannen in het bestuur van de Plattelandsvrouwenbond liggen de verhoudingen ook precies omgekeerd. Daar voelt maar ongeveer 30 % voor. 70 % ziet de mannen voorlopig nog liever buiten. Het zou interessant zijn om hier nog wat over te zeggen. Het gaat echter niet meer en ik zal het overlaten aan de gezinssociologen op onze afdeling. Bij de volgende jubileumviering komen we er op terug.

Wageningen, 14 juli 1971;

E.W. Hofstee